

Янги давр ўзбек адабиёти яловбардорларидан бири, етук шоир ва бастакор, драматург ва режиссор, маърифатчи ва матбаачи, публитсист ва жамоат арбоби Хамза Хақимзода Ниёзий 1889 йил 7 мартда Кўкон шаҳрида табиб оиласида тугилди. Отаси Ибн Ямин Холбой ўгли (1840—1922) Муқимий, Фуркат каби алломалар билан маслакдош бўлган замонасининг илгор зиёлиларидан эди. Онаси Жаҳонбиби Рабибой кизи (1858—1903) ҳам таъбатдан хабардор саводли аёл бўлган.

Хамза аввал эски мактаб ва мадрасаларда ўқиб араб, форс, турк тилларини муқаммал билган. Рус-тузем мактабларида эса рус тилини ўрганишга муваффақ бўлган. Мана шу ижодий муҳит уни эрта ижодга етаклаган. У 1902 йилдаги Андижон зилзиласи ҳақида:

Ёмонлар пул туфайли эътибор олди диёр ичра,
Фақир бечоралар колди фиғону оху-зор ичра,—

дея давр зулми, фожеасидан зорланган эди, Хамза 1903—1904 йиллар орасида 197 та шеър яратиб, уни «Девони Нихоний» номи билан чоп эттиради. Ундаги шеърларда ҳам ўз халқининг химоячиси, зулмга қарши исён кўтарган ёш адиб сифатида намоён бўлади. У: - Бошида посбони йўқ деб, етим аҳлини қашатма, — дея хитоб қилади. Шундай қилиб, у демократик адабиётнинг ёш бир вақили сифатида кўзга ташланади.

1910-1916 йилларда у Бехбудий, А. Авлоний, А. Кодирий, Чўлпон, Фитрат ва Мирмуҳсин Фикрий каби маърифатпарвар адиб сифатида намоён бўлади. Бу уч йўл билан амалга оширилади. Аввало, етимлар мактабини очиб, муаллимлик қилади. Колаверса, мазкур мактаблар учун «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби», «Қироат китоби» каби дарслиқлар ҳам яратади. Ва, ниҳоят, ўзининг шеър ва драмаларида, публитсистик мақолаларида ўз халқини маърифатга қорлайди. Шу мақсадда унинг 1914 йилда «Садои Туркистон», «Садои Фаргона» каби рўзномаларда, «Оина» жаридасида маърифатга қорловчи очерк ва публитсистик мақолалари чиқади. Унинг «Бидъатми, маъжусиятми?» (1914) очерқи шулар жумласидан эди. 1915—1916 йилларда нашр этилган «Миллий ашулалар», «Оқгул», «Қизил гул», «Пушти гул», «Сарик гул» каби шеърини тўпламларида ва «Янги саодат», «Учрашув» каби романларида ана шу маърифатга қорлов асос бўлган. Шунингдек, унинг «Илм хидояти», «Нормухаммад домланинг қуфр хатоси», «Ўч» ва «Захарли ҳаёт» (1916) каби илк драмаларида ҳам зулм ва ҳурофот авж олган даврда ўз халқининг илмга-маърифатга интилишини улуглайди. Айни чоғда хотин-қизлар озодлигини қўлайди.

Хамза ижодида 1916 йилги мардикорликка олиш тарихи ҳам ўз изини қолдирди. Унинг «Сафсар гул» (1917) шеърини тўплами ва «Лошман фожеаси» (1916-1918) трилогияси шу жиҳатдан муҳимдир. Шу туфайли таъқибга учраб, адиб 1917 йиллар бошидан охиригача Туркистон ва Тошкентда яшайди. Бу даврда унинг «Тошкентга саёҳат» (1917) комедияси юзага келади. Ниҳоят унинг «Бой ила хизматчи» драмаси (1917) яратилиб, унда инқилобий гоёлар илгари сурилади. 1917 йилда чиқа бошлаган «Қенгаш» ойномасида ҳам фаоллик қўрсатади. У таъқидлангач, «Хуррият» ойномасини чиқара бошлади.

Маълумки, 1917 йил 25 апрелда «Улуг Туркистон» рўзномасида Хамзанинг «Туркистон мухторияти» номи шеъри босилади. Унда «Тўрт юз йиллик Романовлар» сулоласининг тахтдан ағдарилиши ва рус-буржуа демократик инқилобининг ғалабасидан мамнунлик сезилади. «...1917 йилнинг 28 майида Каландархонада тўрт юзга яқин рабобчиларни тўплаб, зўр намойиш»га бошчилик қилади. Ўша йилининг октябр ойларида эса буткул инқилобий курашга ўтади. Шу даврда унинг «Шундоқ қолурму, қолурму?», «Мухторият ва автономия» каби асарларида шу ҳол кўзга ташланар эди.

Хамза Хақимзода 1918-1923 йиллар мобайнида жумҳуриятнинг деярли барча вилоятларида мактаб-маориф ва маданий қурилиш ишлари билан банд бўлди. Қизил Армия фронтида (1920) тарғибот-ташвиқот ишларини олиб борди. Худди шу даврда у инқилобий шоир, драматург сифатида кенг танилди. «Яша, Шўро!», «Хой, ишчилар!» каби шеърлари, «Қим тўғри» (1918), «Тухматчилар жазоси» (1918), «Ғолибият» (1923-1924), «Сайлов олдида», «Бурунги сайловлар» (1926), «Майсаранинг иши» (1926), «Паранжи сирлари» (1922), «Жаҳон сармоясининг охири қунлари» (1927) каби қатор драматик асарлар яратди.

Хамза 1928 йил август ойида Шохимардонга юборилади. У ерда мактаб, маориф ишлари, хотин-қизлар озодлиги масалалари билан шугулланди. 1929 йил 18 мартда реакцион тўда шоирни тошбўрон қилиб ўлдиради. 1926 йил 27 февралда унга «Ўзбекистон халқ ёзувчиси» унвони берилган. Хамза асарлари жаҳон халқлари тилларига таржима бўлган ва нашр этилган. Хамза Хақимзода Ниёзий номида шаҳар, туман, мактаб, қўча, театр, жамоа ва кутубхоналар, метро бекати бор.

Хамза ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳозирги адабиётшунослиқда турлича қарашлар мавжуд. Кейинги йиллар ҳамзашунослиғида Хамза таржимаи ҳолининг илгариги анъанавий тадқиқига қарама-қарши фикрлар илгари сурилмоқда. Вақт энг яхши синов. Хамза синовдан ўта олади.